

Het gezin centraal en LVB

Het gezin centraal en LVB

**Gezinsgerichte hulp aan jeugd en ouders
met een licht verstandelijke beperking**

Arjan Bolt, Renske van Bommel, Ella Tacq

Dit boek is in samenwerking met PI Research tot stand gekomen.

Het gezin centraal en LVB

Gezinsgerichte hulp aan jeugd en ouders met een licht verstandelijke beperking

Arjan Bolt, Renske van Bommel, Ella Tacq

ISBN 978 90 8850 847 9

NUR 847

© 2019 Uitgeverij SWP Amsterdam

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (Postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met Uitgeverij SWP voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen door een onderwijsinstelling van een gedeelte uit deze uitgave, in papieren vorm of digitaal, (bijvoorbeeld voor plaatsing ervan op uw digitale leeromgeving of in een reader) kunt u zich richten tot: Stichting UvO, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, Tel. 023-8700212, www.stichting-uvo.nl UvO@cedar.nl.

Voorwoord

Aanvankelijk was dit boek bedoeld als hoofdstuk in het boek *'Het gezin centraal. Handboek voor ambulante hulpverleners'* (Bolt, 2017). Dat boek beschrijft de visie, de principes, de achterliggende theorie en het methodisch handelen van Gezin Centraal, een methodiek van ambulante gezinshulpverlening bij opvoed- en opgroevragen. Hoewel de omgang met cliënten met een licht verstandelijke beperking specifieke kennis en vaardigheden vraagt, is de methodiek die beschreven is in 'Het gezin centraal' relevant voor hulp aan deze doelgroep. De kernelementen die werkzaam zijn voor jeugd- en gezinshulp in het algemeen, zijn ook effectief als een gezinslid een licht verstandelijke beperking heeft. De doelgroep vraagt daarom geen andere basishouding, methodiek of aanpak, maar veeleer om aanpassingen op de methodiek. Zo redenerend lag het voor de hand het hoofdstuk te beschouwen als een verbijzondering van de algemene werkwijze en methodiek van gezinshulpverleners.

Desondanks hebben we ervoor gekozen er een afzonderlijk boek van te maken. Je kunt dit boek zien als een 'loot' aan de stam die 'Het gezin centraal' vormt, als een uitwerking van de werkwijze 'Gezin Centraal' voor deze doelgroep. We zullen er dan ook geregeld naar verwijzen. Tegelijk verdient het werken met deze doelgroep een eigenstandig methodisch handboek. Niet in de laatste plaats omdat professionals dit aan ons hebben gemeld. Maar ook omdat er meer te vertellen is dan alleen: 'Pas je werkwijze zus en zo aan en vort met de geit'.

De omvang van de doelgroep was een andere reden om voor een afzonderlijk boek te kiezen. Het aantal gezinnen waarvan minstens een van de leden kampt met een licht verstandelijke beperking, dat een beroep doet op hulp bij opgroeien en opvoeden is groot en stijgt alleen maar (Woittiez et al., 2014; van Nieuwenhuijsen, 2010). We zullen in het boek geregeld gebruikmaken van de afgekorte versie van de term 'licht verstandelijke beperking', te weten: lvb.

Ben je een hulpverlener, coach, dienstverlener, social worker (in opleiding) en bedien je een doelgroep die doorgaans minimaal een gemiddelde intelligentie heeft, dan is dit boek desondanks ook voor jou bedoeld. Eerder vroeg dan laat zul je in aanraking komen met de kenmerkende vragen en dilemma's die de omgang met licht verstandelijk beperkte cliënten of inwoners oproepen. Ook gezinnen die geconfronteerd worden met de problemen rond de verstandelijke beperking van een kind of ouders kloppen bij 'reguliere' hulpinstanties aan. Is het niet de cliënt die zich heeft aangemeld die beperkingen in leren en begrijpen kent, dan is het wel iemand in het gezin, de familie of nabijge sociale omge-

ving van je cliënt. Juist het feit dat je te maken hebt met een diverse doelgroep kan je helpen te achterhalen welke elementen van je gebruikelijke manier van werken juist goed aanslaan bij deze doelgroep en op welke punten je je aanpak moet aanpassen.

Er zijn ook professionals die in hun dagelijks werk voortdurend in contact treden met kinderen, jongeren, volwassenen en ouders met een licht verstandelijke beperking. Zij werken voor instellingen en met programma's die specifiek voor deze doelgroep bedoeld zijn. Ook voor hen is dit boek bedoeld. We hebben met veel van deze professionals mogen samenwerken. Behalve dat we daarbij op veel en gevarieerde deskundigheid zijn gestuit, hebben we ook vastgesteld dat er onder deze gespecialiseerde professionals behoefte is aan methodische ondersteuning en toerusting. Zeker waar het gaat om gezins- en systeemgericht werken. Hoe kun je je kennis over en ervaringen met je doelgroep nu concreet vertalen naar bewust en aantoonbaar werkzaam professioneel handelen? We proberen hier een antwoord op te formuleren.

De professionals die dagelijks mensen met een licht verstandelijke beperking ondersteunen, begeleiden en behandelen, zijn niet alleen beoogde gebruikers van dit boek. Een aantal van hen zijn onze informanten geweest. Hun ervaringen en inzichten, die we hebben verzameld in interviews, maar ook in trainingen of coachingsbijeenkomsten, hebben we rijkelijk kunnen benutten. Met als bedoeling de theorie, maar vooral de beschrijving van het professionele handelen concreet, herkenbaar en reëel te laten zijn. Of we daarin geslaagd zijn is aan jou, de lezer. In elk geval heeft de omgang met deze professionals bijgedragen aan ons respect en waardering voor de deskundigheid van de hulpverleners en coaches in deze deelsector.

De professionals die het betreft bedanken we voor hun bijdrage: hun eerlijkheid, openheid en bereidheid om hun mooie, zinvolle verhalen met ons te delen.

Zoals gemeld is dit boek een soort supplement, of applicatie van het basisboek 'Het gezin centraal'. We raden je aan, en dan uiteraard uitsluitend vanuit ideële motieven, ook kennis te nemen van dat basisboek als je meer wilt weten over de achtergronden van of de toelichting op de methodische elementen die in dit boek aan bod komen. Desalniettemin is dit boek goed te lezen zonder dat je met 'Het gezin centraal' kennis hebt gemaakt. De centrale werkzame elementen en de hoofdlijn van 'Het gezin centraal' zijn om die reden in dit boek opgenomen.

We hopen met dit boek bij te dragen aan de kennis en het inzicht van de lezers ten aanzien van de kinderen, jongeren en volwassenen die leven met een licht

verstandelijke beperking, van zichzelf of van iemand die hen nabij staat, én ten aanzien van wat zij nodig hebben van professionals. Zoals dat kan gaan kan het je verdiepen in een ander er zomaar toe leiden dat je jezelf weer wat beter leert kennen. En als je als professional goed op jezelf en je werkwijze reflecteert, onder andere door goed te luisteren naar wat je cliënten te melden hebben, dan draagt dat bij aan de kwaliteit van de hulp, zorg of begeleiding die je je cliënten te bieden hebt.

Arjan Bolt
Renske van Bommel
Ella Tacq

Inhoud

Inleiding	13
1 De licht verstandelijke beperking	23
1.1 Inleiding	23
1.2 Kenmerken van een licht verstandelijke beperking	24
1.2.1 Drie criteria	24
1.2.2 Farid & Nadine	25
1.2.3 Afwijken van wat als ‘normaal’ wordt geacht	27
1.3 Van defect naar inclusie	29
1.3.1 Een beknopte geschiedenisles	29
1.3.2 In het nadeel	32
1.3.3 Verwachtingen	33
1.4 Kinderen en jongeren met een licht verstandelijke beperking	34
1.4.1 Denken, voelen & sociaal gedrag	34
1.4.2 Gedragsproblemen en onterechte generalisatie	39
1.5 Risico's in de adolescentie	41
1.5.1 Drie factoren	41
1.5.2 Het puberbrein	41
1.5.3 Wisselwerking met de sociale omgeving	43
1.5.4 Digitale communicatie	45
1.5.5 De rol van ouders en het gezin	46
1.6 Ouders met een licht verstandelijke beperking	48
1.6.1 Licht verstandelijk beperkt en ouder zijn	48
1.6.2 Consequenties voor het ouderschap	50
1.6.3 ‘Goed genoeg’ opvoeden	56
1.6.4 Risicofactoren en beschermende factoren	60
2 Gezinsgerichte hulp en de systeembenadering	67
2.1 Gezin, systeem en context	67
2.1.1 Meer dan de som der delen	67
2.1.2 De systeembenadering	68
2.1.3 Gezinsgerichtheid	70
2.1.4 Het sociale netwerk rond het gezin	71
2.2 Grondprincipes van systeemgericht werken	72
2.2.1 Varianten	72
2.2.2 Circulaire causaliteit	73
2.2.3 Meerzijdige partijdigheid	74
2.2.4 De invloed van loyaliteit en voorgaande generaties	75
2.2.5 Focus op constructieve interactie	77

2.3	De praktijk van gezinsgericht werken bij cliënten met een lvb	78
2.3.1	Van theorie naar praktijk	78
2.3.2	Hulp aan het gehele gezin	79
2.3.3	In de leefomgeving	80
2.3.4	De sociale context	82
2.3.5	Meerdere domeinen	82
2.3.6	Samenwerking door meerzijdige partijdigheid	84
2.3.7	Leren van geslaagde interactie	85
2.4	Het gezin centraal	86
3	Niet-weten en communiceren	89
3.1	Inleiding	89
3.2	De houding van 'niet-weten'	89
3.3	Communiceren	92
3.3.1	Invoegen en taalgebruik	92
3.3.2	Actief luisteren	94
3.3.3	Structureren	95
3.3.4	Complimenteren en feedback geven	96
3.4	Communiceren met de houding 'niet-weten' samengevat	100
4	Oplossingsgericht werken met cliënten met een lvb	103
4.1	De aantrekkingskracht van oplossingsgericht werken	103
4.2	Oplossingen construeren	104
4.3	Een dans van oplossingsgerichte technieken	107
4.4	Inzoomen op een gebeurtenis	109
4.4.1	Een filmscène in je hoofd	109
4.4.2	Inzoomen naar aanleiding van een klacht of een vraag om hulp	111
4.4.3	Focus op interacties	113
4.4.4	Inzoomen op successen en hulpbronnen	114
4.4.5	Aandachtspunten voor het inzoomen bij cliënten met een lvb	114
4.5	Toekomstprojecties en de wondervraag	116
4.6	Exploreren van een positieve uitzondering	122
4.7	Werken met schaalvragen	127
5	Opbouwen, onderhouden en benutten van een samenwerkingsrelatie	133
5.1	Inhoud en proces	133
5.2	Samenwerking en motivatie	134
5.3	Het oplossingsgerichte stroomschema	138
5.4	Probleem of beperking?	139
5.5	De vrijblijvende relatie	142
5.6	De zoekende relatie	146
5.7	De consulterende relatie	151
5.8	De co-expertrelatie	154
5.9	De aanpak per type in schema	155

6	Werken aan gedragsverandering en oplossingen	157
6.1	Gedragsverandering als duurzaam alternatief	157
6.2	Coachen	159
6.3	Wat werkt?	163
6.4	Fasering en hulpverleningscyclus	165
6.4.1	Fasering van Gezin Centraal	165
6.4.2	De cyclus van hulpverlening	169
6.4.3	Gefaseerd werken met cliënten met een lvb	171
6.5	Gedragsverandering door competentievergroting	177
6.5.1	Balans tussen taken en vaardigheden	177
6.5.2	Werken aan het vergroten van competentie	180
6.5.3	Competentie en interactie	183
6.6	Stapsgewijs werken aan oplossingen	184
6.6.1	Inleiding	184
6.6.2	Informatie verzamelen	184
6.6.3	Werken aan doelen en werkpunten	191
6.6.4	Technieken voor het werken aan gedragsverandering	195
7	Psycho-educatie en opvoedingsondersteuning	205
7.1	Inleiding	205
7.2	Psycho-educatie met een kind of jongere: wat is een lvb?	208
7.3	Voorlichting over lvb aan ouders	213
7.4	Opvoedingsondersteuning aan ouders van een kind met een lvb	216
7.4.1	Aandacht voor opvoedingsvaardigheden	216
7.4.2	Vier categorieën opvoedingsvaardigheden	217
7.4.3	Opvoedingsvaardigheden afstemmen op een kind met een lvb	218
7.4.4	Vaardigheden die voorafgaan aan gedrag	220
7.4.5	Vaardigheden volgend op gedrag: versterken	223
7.4.6	Vaardigheden volgend op gedrag: afzwakken of stoppen	225
7.5	Opvoedingsondersteuning aan licht verstandelijk beperkte ouders	228
7.5.1	Inleiding	228
7.5.2	Jongvolwassenen met een kinderwens	230
7.5.3	Hulpvraag en leerbehoefte	232
7.5.4	Versterken van opvoedingsvaardigheden: drie strategieën	236
7.5.5	Coachen: In Eigen Handen	236
7.5.6	Oefenen: Hand in Hand	237
7.5.7	Inschakelen van ondersteuning: Handje Helpen	241
7.6	Professionaliteit en reflectie	241

Inleiding

Problemen op het gebied van opgroeien en opvoeden in gezinnen kunnen samenhangen met het feit dat een kind of een ouder een licht verstandelijke beperking heeft. De mate waarin een verstandelijke beperking een rol speelt in het gezinsleven en bij het ontstaan van problemen van het gezin, varieert sterk. Er is een groot verschil tussen een stabiel gezin met een kind dat gedragsproblemen vertoont en een licht verstandelijke beperking heeft en een multi-probleemgezin waarin zowel de ouders als meerdere kinderen kampen met deze handicap. Zoals bij elke doelgroep is niet alleen de aanwezigheid van een beperking, maar ook de balans tussen draagkracht en draaglast bepalend voor de ernst van de gezinsproblemen en voor het beroep op hulp dat het gezin doet.

Dit boek beschrijft een systeem- en oplossingsgerichte benadering van hulp aan gezinnen, ouders en jeugdigen waarbij een licht verstandelijke beperking een rol speelt. De technieken, methoden en middelen in 'Het gezin centraal', het handboek voor gezins- en oplossingsgerichte hulp aan jeugd en gezinnen waar dit boek uit voort is gekomen, zijn goed toe te passen in de hulp aan cliënten met een lvb. Het werken aan eigen doelen en het bevorderen van het oplossend vermogen van de cliënt zelf en van zijn sociale netwerk, zijn ook in de hulp aan kinderen, jongeren en ouders met een lvb essentiële werkzame elementen.

We bespreken het methodisch handelen van professionals die werken met jeugdigen of ouders met een licht verstandelijke beperking. We geven suggesties en richtlijnen die je kunnen ondersteunen om de juiste aansluiting te vinden bij gezinnen die te maken hebben met een lvb. We bespreken technieken en middelen en lichten die toe aan de hand van voorbeelden uit de praktijk. Het gaat er niet om een losse opsomming van middelen en technieken te presenteren. We geven een geïntegreerd methodisch kader weer die de context vormt waarin de technieken en middelen worden toegepast.

Gezinsgerichte benadering

Het onderdeel 'Het gezin centraal' in de titel van het boek verklaart dat het gaat om meer dan een beschrijving van de hulp aan mensen met een licht verstandelijke beperking. De toevoeging 'gezin' impliceert dat we de kinderen, jongeren en volwassenen die onderwerp zijn van het boek, altijd beschouwen als onderdeel van de sociale context waarin zij leven en als volwaardig lid van de sociale gemeenschap waartoe zij behoren.

Als hulpverlener kun je op verschillende manieren te maken krijgen met cliënten met een lvb. In sommige gezinnen is het vooral je taak ouders te ondersteunen bij het omgaan met en het opvoeden van een jong kind met een lvb. Het accent van gezinshulpverlening aan gezinnen met een licht verstandelijk beperkte puber kan liggen op het ondersteunen van de jongere in het omgaan met zijn beperkingen. Vaak genoeg zie je ook dat de verstandelijke beperking van een kind of jongere een van de ingrediënten is in de cocktail van omstandigheden en factoren die samenhangen met het ontstaan van gedrags- en opvoedingsproblemen in het gezin.

Veel vormen van hulp aan jongeren met een lvb zijn sterk gericht op het functioneren en op het versterken van vaardigheden van het individu. Betrokkenheid van, en beter nog samenwerking met ouders, het gezin, de sociale context, bij de hulp aan deze jongeren dragen bij aan de effectiviteit van de hulp (Lange et al, 2014; Bijl & Kea, 2012; Keijsers et al., 2009). Ook als we in dit boek stilstaan bij vaardigheidstraining en leren omgaan met beperkingen bij jongeren met een lvb, zullen we aandacht besteden aan de rol van ouders en het sociale netwerk. Je kunt als professional ook in aanraking komen met gezinnen waar een of beide ouders een licht verstandelijke beperking hebben. De hulp die je in deze gezinnen toepast is gericht op de opvoedingscompetentie van ouders en op het vergroten van inzicht in de noden en behoeften van kinderen.

In het eerste hoofdstuk gaan we in op de kenmerken van een lvb en de gevolgen die die kan hebben voor het leven en functioneren van een kind, een jongere, een ouder of ouderpaar en van een geheel gezin.

In het tweede hoofdstuk behandelen we de principes van gezinsgericht werken en de systeembenadering. We gaan daarbij in op hoe gezins- en systeemgericht werken gestalte krijgt in de hulpverleningscontacten met jeugd en ouders met een licht verstandelijke beperking.

Inleven en niet-weten

De omgang met cliënten met een licht verstandelijke beperking vraagt inlevingsvermogen. Al is het maar omdat je als hulpverlener niet uit eigen ervaring kan weten hoe het leven is als leren, begrijpen en aanpassen een voortdurende strijd is, omdat je de meeste anderen in de samenleving op dat punt niet kunt bijbenen. De meeste jongeren en ouders met een lvb die je ontmoet, zijn zich bewust van hun cognitieve beperking en van de achterstand ten opzichte van anderen die dat tot gevolg heeft. Dat wil niet zeggen dat ze hun beperkingen altijd openlijk willen bespreken. Geregeld zul je cliënten ontmoeten die zich inspanssen om hun beperkingen zoveel mogelijk te verhullen. Met het risico overvraagd te worden. Om je cliënten beter te kunnen begrijpen is het van belang om je te verdiepen in wat een verstandelijke beperking behelst, wat de

gevolgen kunnen zijn en ook, en vooral, wat je als professional kunt doen om ervoor te zorgen dat de hulp die je biedt daadwerkelijk zoden aan de dijk zet. In 'Het gezin centraal' introduceren we de 'niet-wetenhouding' (Bolt, 2017, par. 5.3). Niet-weten is een essentieel onderdeel van je professionele houding die je in staat stelt je zorgvuldig en wezenlijk te verdiepen in een ander.

Tessa is de zelfstandigheidscoach van Jerry, een jongere van achttien met een lvb. Jerry woont semi-zelfstandig en heeft een eigen appartement. Telkens als Tessa op bezoek is, treft ze een brandschoon appartement aan. Jerry is haast dwangmatig zorgvuldig als het op hygiëne aankomt. En het is duidelijk dat hij over de juiste vaardigheden beschikt om zijn huis schoon te houden. Het onderwerp schoonmaken staat dan ook zelden of nooit op de agenda tijdens de coachingsgesprekken. Totdat Jerry vertelt dat hij een probleem heeft in de badkamer. De douche is verstopt. Het doucheputje is zo smerig geworden dat er nauwelijks water meer doorkan. Tessa is erg verbaasd als ze ontdekt dat deze, zeer schoonmaakvaardige jongere, een bijzonder smerige badkamer heeft. Als een mestvaalt midden in een smetteloze rijkeluisbuurt. 'Hoe kan iemand die zo schoon op zichzelf is, zijn badkamer zo erg laten vervuilen?', vraagt ze zich af. Als Tessa over dit voorval vertelt merkt ze op dat ze, ondanks een lange ervaring, nog steeds zo nu en dan met de mond vol tanden staat omdat een cliënt haar verrast.

Tessa is gewend om bij jongeren die ze begeleidt bij zelfstandigheid, in de beginfase na te gaan hoe het schoonmaken gaat. Ze checkt dan altijd de hygiëne van alle ruimtes in huis. Bij Jerry leek dat niet noodzakelijk. De moeder van Jerry heeft altijd veel energie gestoken in de schoonmaakvaardigheden van Jerry. Telkens als Tessa op bezoek komt zijn de gedeelten waar ze wel komt, de kamer, keuken en toilet, schoon en opgeruimd. Dus veronderstelde ze dat het schoonhouden van de badkamer ook geen problemen oplevert. Nu ontdekt ze dat die aanname onjuist was.

Pas na zorgvuldig en geduldig doorvragen achterhaalt Tessa de reden dat Jerry zijn badkamer laat verstonzen. Ze ontdekt dat reclamefolders van de supermarkt debet zijn aan het probleem. De vele verschillende schoonmaakproducten voor badkamers die in de folders worden aangeprezen, scheppen verwarring. Welke is de beste? En moet hij voor elk onderdeel van de badkamer; de wc, het bad, de tegeltjes, de vloer, een ander product aanschaffen? En kun je de antikalk nu wel of niet voor de wc gebruiken?

Tessa zegt hier het volgende over: 'Ik kan moeilijk begrijpen hoe zoiets in zijn hoofd werkt. Ik zou niet kunnen bedenken dat reclamefolder bij iemand voor zoveel verwarring zorgen. Zeker als het gaat om iets wat ik bij Jerry als een eenvoudige vaardigheid zag.' Tessa slaat hier de spijker op zijn kop. Soms is het moeilijk te vatten wat er bij iemand met beperkingen die je zelf niet kent, in het hoofd omgaat. Dat maakt dat je de ander soms overschat. Het kostte deze hulpverlener moeite om te achterhalen

wat de jongere nu precies bedoelde. Als Jerry zei 'ik weet niet wat ik moet gebruiken', was Tessa geneigd te antwoorden met: 'Je weet toch ook wat je moet gebruiken in de wc beneden? Dat is toch hetzelfde?' Zo zou het voor haar werken. Dat realiseerde ze zich en besloot door te vragen. Het duurde even voordat Jerry met de folders op te proppen kwam. Hij liet ze letterlijk aan haar zien. En toen begreep ze het.

Als je bereid bent om 'niet te weten', ben je net zoals Tessa in staat je blinde vlekken of anders gezegd, onverwachte afwijkingen van een patroon, te ontdekken. Tessa besloot niet meteen het actuele probleem van de smerige badkamer aan te pakken. Ze nam de tijd zich te verdiepen in de voor haar moeilijk te vatten perceptie van Jerry. En dat heeft deze jongere voor de langere termijn geholpen.

Het derde hoofdstuk gaat uitgebreid in op de basishouding of attitude van een hulpverlener die we omschrijven met dat begrip 'niet-weten'. We bespreken de implicaties hiervan voor de communicatie met cliënten met een licht verstandelijke beperking.

Aanpassen

Veel problemen en verdriet die jeugdigen en volwassenen met een lvb in hun leven opdoen heeft te maken met aanpassing. Omdat de meerderheid normaal begaafd is, zal iemand met een lvb in de omgang met anderen veelvuldig worden aangesproken op zijn aanpassingsvermogen. En dat begint al jong. Kinderen met een beperking zullen zich, meer dan hun leeftijdsgenoten, bij het spelen en sluiten van vriendschappen moeten aanpassen aan het gedrag en de verwachtingen van broers en zusjes, vriendjes en buurtgenootjes, en vaak ook van ouders en andere volwassenen die van een kind leeftijdsadequaat gedrag verwachten. Niet de verstandelijke beperking op zich, maar zich moeten aanpassen en de verwachtingen van de normaal begaafden om hen heen hanteren, veroorzaakt in de meeste gevallen de emotionele en gedragsproblemen in het leven van een kind met een lvb.

Naarmate deze kinderen opgroeien wordt het beroep op hun vermogen om zich aan te passen steeds groter en zeker als zij zelf volwassenen worden en ook de wens hebben kinderen te krijgen. Bovendien moeten ze vaak hun wensen en dromen aanpassen aan de realiteit van hun mogelijkheden en beperkingen. Aanpassingsvermogen is een belangrijke term in de ondersteuning van normaal begaafde ouders van een licht verstandelijk beperkt kind. Deze ouders zullen zich in de opvoeding van kinderen en jongeren moeten leren aanpassen aan het niveau van hun kind. Daarbij is het tevens zaak dat zij inzicht verwerven in welke aanpak aansluit bij de specifieke eigenschappen en behoeften van hun kind. Om hierin te slagen is het vaak noodzakelijk dat ouders geleidelijk aan leren hun verwachtingen bij te stellen die ontstonden toen ze wisten dat ze een kind zouden krijgen. Dat gaat bij veel ouders gepaard met rouw.

Als je als professional te maken hebt deze doelgroep, zul je herkennen hoe belangrijk het is om ook zelf te beschikken over een groot aanpassingsvermogen. De cognitieve beperking van een jeugdige of ouder doet namelijk een specifiek beroep op je professionaliteit als hulpverlener. Dat zit hem niet zozeer in wát je doet, maar vooral hóé je de hulp uitvoert. Bij elke cliënt met een lvb manifesteren de capaciteiten, problemen en handicaps zich op een andere manier. Merk je dat een bepaalde schaalvraag goed aanslaat bij een autistische jongere van 16 met een IQ van 80, dan wil dat niet zeggen dat het ook goed werkt met een volgende cliënt met dezelfde globale kenmerken. Het illustreert meteen dat een 'diagnose' niet allesbepalend voor de aanpak van de hulp is. Bij elke cliënt span je je in om te ontdekken wat de persoon met een licht verstandelijke beperking die je nu voor je hebt, van je vraagt, wat zijn beperkingen zijn. Net zo belangrijk is te achterhalen wat diens capaciteiten, mate van veerkracht, wensen en dromen zijn. Elkaar begrijpen, ook in letterlijke zin, is voorwaarde voor geslaagde hulp.

Het vermogen van een professional om zich aan te passen aan de beperkingen en capaciteiten van een cliënt is van belang voor de samenwerkingsrelatie die de professional met een cliënt of cliëntensysteem ontwikkelt. Hoofdstuk 5 behandelt het oplossingsgerichte stroomschema rond samenwerkingsrelaties. We bespreken hoe de aard van de samenwerkingsrelatie op een bepaald moment invloed heeft op het hulpproces. We betogen dat aansluiten bij de aard van de samenwerkingsrelatie van essentieel belang is voor de werkzaamheid van de hulp. In dat hoofdstuk lichten we toe hoe je als professional op een eenvoudige wijze de aard van de samenwerkingsrelatie die je op een bepaald moment met een cliënt ontwikkeld hebt, eenvoudig kunt analyseren, om er vervolgens in je aanpak op te anticiperen.

Oplossingsgerichte benadering

Oplossingsgericht werken vormt een methodische rode draad in de besprekingen van hulpverlenend handelen in de hulp aan jeugd en ouders met een lvb en de gezinnen waartoe zij behoren. Het vierde hoofdstuk behandelt de oplossingsgerichte benadering en de toepassing ervan bij jeugd en ouders met een lvb. Oplossingsgerichte vraagtechnieken zijn passend en effectief in gesprekken met kinderen, jongeren en ouders met een licht verstandelijke beperking (Roeden, 2012; Roeden & Bannink, 2007). Het is echter noodzakelijk om in de wijze waarop je deze technieken uitvoert, je aan te passen aan het niveau van begrijpen en communiceren van de cliënt. De technieken die je dan toepast zijn dezelfde als bij andere cliënten, alleen pas je bijvoorbeeld je taalgebruik aan. Een ambulante hulpverlener die twintig jaar ervaring heeft met begeleiden van jongeren en volwassenen met een lvb, vat de op deze doelgroep toegesneden toepassing van Gezin Centraal samen. 'Ik heb veel aan de Gezin Centraal-

methodiek. Het werkt goed mits je de werkwijze goed aanpast aan wat je cliënt aankan. Telkens komt het neer op de volgende punten: je neemt meer tijd, je neemt heel kleine stappen, je herhaalt veel en je maakt veel gebruik van visuele hulpmiddelen als tekeningen, afbeeldingen en picto's. En het belangrijkste van de werkwijze is dat niet jij het werk doet, maar dat je samen met je cliënt aan de slag gaat.'

Je zou kunnen stellen dat deze professional de kern van gezins- en oplossingsgericht werken met deze doelgroep prachtig samenvat. Als je eens merkt dat je aanpak bij iemand met een lvb niet aansluit, dan zou het kunnen helpen om je werkwijze te evalueren aan de hand van deze vijf punten: tempo, stappen, herhaling, visuele ondersteuning en samenwerken. En laat dat nu net de vijf belangrijkste algemeen geldende adviezen zijn die worden gegeven aan hulpverleners en groepsleiders die werken met jongeren met een lvb (Haspels et al., 2017).

De oplossingsgerichte benadering én gezinsgerichtheid vormen het fundament onder het methodisch handelen van professionals zoals die beschreven wordt in de hoofdstukken 6 en 7. Het zesde hoofdstuk is getiteld 'Werken aan oplossingen en gedragsverandering'. We lichten toe hoe je met de doelgroep die centraal staat in het boek, op een concrete en methodische wijze kunt werken aan gedragsverandering. In dit hoofdstuk behandelen we ook de theorie en methodiek van 'competentievergroting'. Competentievergoting biedt veel mogelijkheden om met cliënten te werken aan zaken als aanleren of versterken van vaardigheden, maar ook draaglast verminderen. De beschrijving van technieken wordt uitgebreid geïllustreerd aan de hand van voorbeelden uit de praktijk die ontleend zijn aan werkelijke gebeurtenissen in contacten tussen professionals en cliënten.

Hoofdstuk 7 behandelt psycho-educatie, ofwel voorlichting, aan cliënten met een lvb en hun ouders. Dat hoofdstuk besteedt ook aandacht aan opvoedingsondersteuning aan ouders van kinderen met een lvb en aan ouders met een lvb.

In de kinderschoenen?

Een werkwijze die gebaseerd is op gezins- en systeemgerichtheid, zoals we die in 'Het gezin centraal en LVB' presenteren, is geen vanzelfsprekendheid in het werkveld van de hulp aan en behandeling van kinderen en jongeren die als gevolg van hun licht verstandelijke beperking forse gedragsproblemen hebben. Dit ondanks het feit dat het grote belang van gezinsgericht werken in de jeugdhulp evident is. Onderzoek naar de effectiviteit van jeugdhulp en specifieke jeugdinterventies leert ons dat een gezins- of systeemgerichte benadering van de hulp in sterke mate bijdraagt aan de werkzaamheid van hulp (Bolt, 2017; Kok et al., 2016; Holwerda et al., 2014). In veel vormen van 'reguliere' jeugdhulp worden gezinnen begeleid waarbij een kind of meerdere kinderen te kampen hebben met een lvb. Dat vraagt aanpassingen van de betrokken hulp-

verleneren, maar ze blijven, vanzelfsprekend, gezinsgericht werken, tenminste als ze dat al gewend waren te doen.

Hoewel er inmiddels voldoende kennis bestaat over de, positieve en nadelige, invloed van het functioneren van ouders of het gehele gezin op de gedragsproblemen bij kinderen en jeugdigen, is tot op heden verrassend weinig effectonderzoek gedaan naar de werkzaamheid van gezinsgerichte interventies voor de doelgroep van de licht verstandelijk beperkte jeugdigen en ouders (Zoon & Van Rooijen, 2018). Er is meer kennis opgedaan over de effectiviteit van programma's en hulpvormen waarbij de focus ligt op het individuele functioneren en het vergroten van de competentie van het kind of de jongere.

In de databank 'Effectieve jeugdinterventies' zijn op dit moment (voorjaar 2019) meerdere programma's opgenomen die zich specifiek richten op kinderen en jongeren met een licht verstandelijke beperking. Vrijwel geen van deze programma's zijn gezins- of systeemgericht opgebouwd. Soms wordt een interventie opgevolgd door gezinsgerichte hulp of een systeemgerichte interventie, die ontwikkeld is voor de normaal begaafde doelgroep. Je zou je dan kunnen afvragen: 'Waarom starten we ook bij deze doelgroep niet meteen met de hulp aan het hele gezin?'

In de databank 'Effectieve Jeugdinterventies' zijn enkele programma's bedoeld voor ouders met een lvb opgenomen die wel gezinsgericht zijn. Zo is er Hou-Vast, een programma gericht op ouders met een lvb (Lever, 2015). Dit programma richt zich op ouderschap en kent daarom een gezinsgerichte aanpak. En ander voorbeeld is het jeugdprogramma Multi Systeem Therapie (MST). Dit programma kent een variant voor jongeren met een lvb en hun gezinnen (Lange et al., 2014; De Vuyst, 2019).

Verdiep je je in de actuele 'Richtlijn Effectieve Interventies' (De Wit et al., 2011; De Wit et al., 2018), dan valt op in de zes hoofdaanbevelingen, die allen uiteraard belangwekkend zijn, er één is die betrekking heeft op de sociale context van de jeugdige met een lvb. Ouders en het gezin worden daarbij opgevat als onderdeel van de sociale context. Het gezin, als basiseenheid, wordt hier niet centraal gesteld. De aanbeveling wordt gedaan om 'het sociaal netwerk te informeren en te betrekken'. Hierbij wordt 'betrekken' niet duidelijk uitgewerkt. Hoe acceptabel dat mag klinken, dat is beslist niet hetzelfde als gezins- of systeemgericht werken. Als het gezin centraal staat dan betreft het gezin, ook als daar van alles mis gaat, de hulpverleners bij hun leven. Werk je vanuit die houding dan peins je er bijvoorbeeld niet over informatie aan ouders of jongeren achter te houden of buiten hen om met andere professionals te overleggen en beslissingen te nemen.

Het is dan ook niet vreemd dat een universitaire student in zijn masterscriptie over gezinsgericht werken bij de jeugdreclassering voor jongeren met een lvb stelt dat gezinsgericht werken in deze sector nog in de kinderschoenen staat (Eser, 2015). Hoewel de methodiek van de instelling die dit betreft voorschrijft dat de hulp zich richt op de jongere én zijn ouders, blijkt dat ouders in de praktijk nog te weinig, en vaak helemaal niet, betrokken worden bij de begeleiding (Bijl & Kea, 2012; Eser, 2015). Dat neemt niet weg dat de instelling voor jeugdreclassering waar de masterscriptie over gaat, op hun website wel de intentie uitspreekt om samen te werken met ouders en gezin.

Jongeren en jongvolwassenen met een lvb die in de criminaliteit belanden en die te maken krijgen met de jeugdreclassering, en zeker zij die antisociaal gedrag vertonen, ontberen vaak een aanvaardbaar steunend sociaal netwerk (Didden, 2007). Concreet betekent dit dat er te weinig 'gewone' mensen in de nabijheid van de jongere zijn die interesse tonen, en vriendschap en hulp bieden. Een steunend netwerk en in het bijzonder de betrokkenheid, warmte en het adequaat toezicht van ouders en familieleden, zijn onmisbaar als we willen dat deze jongeren geholpen worden om op het rechte pad te blijven (Keijsers et al., 2009). Personen uit het sociale netwerk van deze jongere vervullen een sleutelrol bij het waarborgen dat deze jongeren datgene wat ze in de behandeling, al dan niet in detentie of in een verblijfsvoorziening, hebben geleerd in het gewone dagelijks leven weten toe te passen (Kok et al., 2016). Daarmee is steun van gezin, familie en netwerk van groot belang bij de preventie van recidive bij deze jongeren.

In dit boek staan we een visie voor waarbij het gezin en de natuurlijke sociale omgeving van alle kinderen, jongeren en ouders met een lvb, wordt gezien als het uitgangspunt én het subject van de hulp die geboden wordt. Het mobiliseren en benutten van sociale steun en het leveren van een bijdrage van leden uit het netwerk aan de hulp, vormen dan integrale onderdelen van de hulp. Als een kind of jongere tijdelijk of voor langere tijd niet thuis kan wonen en verblijft in een professionele instelling of pleeggezin dan is het alsnog mogelijk om gezins- en systeemgericht te werk te gaan. Sterker nog: een gezinsgerichte werkwijze verkort zelf de duur van plaatsing in een verblijfsvoorziening (Simons et al., 2018). Ook in die situatie is het zaak om te hulp zoveel mogelijk te bieden in en ten behoeve van de sociale omgeving waar het kind of de jongere thuis is en na verloop van tijd weer terugkomt. Juist bij langdurige zorg is een belangrijke rol van ouders en sociale omgeving bij de behandeling van jeugdigen een noodzakelijke voorwaarde voor het slagen van een interventie of behandeling (Kok et al., 2016).